

Віталій БОНДАРЧУК,

orcid.org/0009-0006-3460-8542

кандидат історичних наук,

головний зберігач фондів Музею історії

Національного університету «Острозька академія»,

докторант кафедри філософії та культурного менеджменту

Національного університету «Острозька академія»

(Острог, Україна) *vitalii.bondarchuk@oa.edu.ua*

МУЗЕЙ ЯК ЦЕРКВА І ЦЕРКВА ЯК МУЗЕЙ: СПІВСТАВЛЯЮЧИ ІСТОРИЧНІ ДОСВІДИ Й СУЧАСНІ ПРАКТИКИ

Директор Бруклінського музею Дункан Фергюсон Камерон (Duncan F. Cameron) 1971 р. опублікував статтю «*The Museum, a Temple or the Forum*» («Музей – храм чи форум?»). Стаття стала не просто популярною, а фактично програмною. Її назву прихильники реформи музейної галузі зробили своєрідним лозунгом. Відтоді пройшло понад 50 років. За цей час обидві інституції пережили низку змін. Тому видається необхідним більш детально поглянути згадане твердження про протиставлення Церкви і музею і критично його переосмислити. Можливо обидві інституції навпаки зможуть щось почерпнути одна в одній? Відтак метою статті є вивчити проблему співіснування музею і Церкви як суспільних інституцій, визначити які досвіди і практики вони запозичують один у одного в своїй діяльності, які результати це принесло для них самих і їх аудиторій. Помітно, що означена проблема є надтериторіальною і охоплює чималий часовий відтінок. Отже для спроби її розв'язання варто поєднати напрацювання двох наук – історії і музеєзнавства. Міждисциплінарність дозволить знайти спільні ознаки і аспекти досліджуваної проблеми, навіть попри охоплення нею зовсім різних об'єктів. Відповідно і методи дослідження використовуються ті, що можна застосовувати у обох згаданих дисциплінах. Розрізнені у часі і просторі явища взаємодій між Церквою і музеєм дозволяють використати метод синтезу. У разі знаходження певних спільних для інституцій елементів – порівняльний метод. У результаті дослідження було встановлено, що в діяльності музею і Церкви можна знайти низку спільних рис, які проявляються у подібних принципах планування приміщень, культурно-освітніх практиках, схожості у соціальній політиці. Це піддає сумніву думку, постульовану в т. ч. у середовищі самих музейників, про те, що музей з Церквою нічого спільного мати не можуть. Водночас було встановлено, що взаємні контакти і запозичення Церквою і музеєм практик одне одного відбувалися не завжди з їхньої доброї волі. До цього їх стимулював або й змушував, переслідуючи свої власні цілі, інший соціальний інститут – держава. Цей примус часто приносив негативні як Церкві, так і музею наслідки.

Ключові слова: музей, Церква, храм, виставка, релігія, культурна політика.

Vitalii BONDARCHUK,

orcid.org/0009-0006-3460-8542

Candidate of Historical Science,

Chief Registrar of Ostroh Academy History Museum Collections,

Doctoral student at the Department of Philosophy and Cultural Management

The National University of Ostroh Academy

(Ostroh, Ukraine) *vitalii.bondarchuk@oa.edu.ua*

MUSEUM AS CHURCH AND CHURCH AS MUSEUM: COMPARING HISTORICAL EXPERIENCES AND MODERN PRACTICES

In 1971, the Brooklyn Museum's director, Duncan F. Cameron, published his seminal paper, entitled «*The Museum, a Temple or the Forum*». It is noteworthy that the article attained not merely a high degree of popularity, but also became programme. Advocates of museum sector reform have adopted the title as their own slogan. It is important to note that more than 50 years have elapsed since that time. During this period, both institutions have undergone a number of transformations. Consequently, a more thorough examination of the aforementioned statement regarding the opposition between the church and the museum is warranted. It is imperative to engage in a critical reevaluation of the statement. The potential for a reciprocal relationship between the two institutions is noteworthy, with the possibility of mutual benefit arising from the exchange of expertise. The objective of this article is to examine the symbiotic relationship between museums and churches as social institutions, with a focus on the experiences and practices that they borrow from each other in their respective activities. The analysis will explore the implications of this exchange for both the institutions themselves and their respective audiences. Clearly, this problem is supraterritorial and spans a considerable amount

of time by human standards. Therefore, in an attempt to solve it, it is necessary to combine the achievements of two sciences – history and museology. Interdisciplinarity facilitates the identification of common features and traits across disparate aspects of the problem under study, despite the heterogeneity of the objects under examination. Consequently, the research methodologies employed are of a general scientific nature, as they are applicable to both of these disciplines. The phenomenon of interactions between the church and the museum, which are dispersed in time and space, can be understood through the method of synthesis. In instances where the presence of specific elements common to institutions is identified, a comparative method is employed. The paper's findings indicate the presence of numerous common phenomena in the operations of museums and churches, manifesting in analogous premises, cultural and educational practices, and similarities in social policy. This finding does not refute the hypothesis proposed by museum professionals that the museum and the church should have no commonalities; rather, it introduces a degree of uncertainty regarding this assumption. Concurrently, it was determined that mutual contacts and the borrowing of practices by the church and the museum did not invariably occur of their own volition. These actions were either prompted or compelled by another social institution, the state, in pursuit of its own objectives. This coercion frequently resulted in adverse consequences for both the church and the museum.

Key words: museum, Church, temple, exhibition, religion, cultural policy.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. наука зіткнулася з необхідністю переосмислити роль світських і релігійних інституцій у житті суспільства. Виявилося, що твердження про занепад релігії явно перебільшене, до того ж вона пройшла низку змін. А ось надії на науково-технічну революцію змінилася поширенням скепсису щодо неї. При цьому люди перестали довіряти багатьом галузям науки. Прихід до влади у США шляхом демократичних виборів історичних ревізіоністів разом з прихильниками антивакцинаторського руху тому яскраве свідчення. Тому виникає нагальна потреба у вивченні взаємодії інституцій, які є опозиційними за своєю суттю, проте у своїй діяльності змушені стикатися одна з одною. Такими, зокрема, є Церква і музей. Культові предмети Церкви є об'єктом зацікавлення музеїв, а одними з перших протомузеїв вважають античні храми. Показово, що вхід у приміщення першого музею у «класичному» їх розумінні – заснованого у ХVІІ ст. Ешмолівського музею в Оксфорді – стилізовано саме під античний храм. Важливим аспектом задекларованої проблеми є взаємостосунки Церкви і музеїв з іншими суспільними інституціями, особливо державою, що далеко не завжди були мирними. Вивчення цих питань може дати інформацію корисну для розв'язання вищезазначеної більш загальної проблеми взаємодії релігійних і світських інституцій.

Аналіз досліджень. Існуючу літературу і джерела у першу чергу можна розділити на академічні і ті, що такими не є. Складові другої групи не завжди мають таку необхідну науці характеристику як верифікованість. Проте її відсутність вповні компенсується різноманітністю і новизною фактографічного матеріалу. Показово, що до порівняння музею і Церкви вдаються не лише музейники, а й духовенство. Воно розкриває свою позицію як у особистих блогах (Тарасенко, 2009), так і у інтерв'ю для преси (Tomasetti, 2019). Самі

ЗМІ також періодично висвітлюють певні аспекти означеної теми у форматі статей (Farago, 2015; Bildhauer Balkenhol, 2012). При цьому слід відзначити, що в них можуть публікуватися журналісти, які спеціалізуються на темах культури і мистецтва. Окрему групу цього ж типу джерел складають сайти релігійних громад і організацій (KulturKirche2025; Kultur in Kirchen), а також ресурси присвячені релігійному життю (Лугай, 2016). Академічних джерел із задекларованої теми порівняно небагато. С. Руденко (Руденко, 2018: 92-96) вказуючи на проблему ідентичності музеїв проводить паралелі з Церквою, зокрема між групами монахів і музейників. У досвіді Церкви він також пропонує шукати вирішення проблем музею як інституції. Також варто згадати есе Брайана О'Доепті (Brian O'Doherty) (O'Doherty, 1986) і статтю Шанталь Муфф (Chantal Mouffe) (Муфф, 2016). Інші публікації, при чому як з українською, так і іноземною географією, переважно є так звані case study, де означені проблеми досліджуються без узагальнень, у контексті функціонування однієї організації чи приміщення (напр.: Moctezuma, 1998: 40-43; Arantes, 2019: 183-194).

Мета статті. Виходячи з фрагментарного вивчення науковцями означеної теми – дослідити особливості поглядів афілійованих і дотичних осіб на співіснування музею і Церкви як суспільних інституцій, визначити можливі вектори удосконалення співпраці між ними.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, термінологічні уточнення. Церква (з великої літери) визначається як певне число людей об'єднаних однією вірою. Під словом церква (з малої літери) розуміємо культову споруду, яку використовують для заняття релігійними практиками.

Насправді науковці розглядаючи проблеми музеїв неодноразово намагаються вирішити їх шляхом проведення аналогій із Церквою. На

це вказує С. Руденко (Руденко, 2018: 92). Варто додати, що представники Церкви у своїх публікаціях також вдаються до рівно зворотнього (Hilles, 2024) при чому часом у категоричній формі у якій називають музей приміщенням для «зберігання старих, запилених реліквій з минулих часів» [тут і далі переклад мій – В. Б.].

Вивчення відповідних джерел показує, що зближення Церков і музеїв відбувається у різних сферах їхнього існування. Проте ступінь взаємності і специфіка цього зближення можуть мати свої особливості. Розпочати варто із «фізичної оболонки» обох інституцій – їхніх приміщень. Схожість, як метафоричну, так і реальну, між будівлями церков і музеїв помітила низка науковців і осіб дотичних до мистецтва. Ще 1976 р. Арт-критик Браян О'Дерті (Brian O'Doherty) випустив своє знакове есе «Inside the White Cube. The ideology of Gallery Space», що, якби його врешті переклали українською, могло б звучати як «Всередині Білого Кубу. Ідеологія простору галереї». У ньому він піддав критиці тодішні принципи побудови мистецьких галерей і порівняв їх з середньовічною церквою (O'Doherty, 1986: 15). Зрозуміло, що поняття галерея і музей не тотожні але саме у цьому аспекті (приміщення де відвідувачі оглядають колекції) думку сказану О'Дерті можна спокійно репроекувати на «храм муз».

Вже через 39 р., у 2015 р., інший арт-критик Джейсон Фараго (Jason Farago) констатував, що від відкритого 1935 р. першого модерного музею – Бергале в Гаазі і до сьогодні домінантним кольором у музейному приміщенні стає білий. Він же підтвердив, що музеї з точки зору архітектурних амбіцій є новими церквами при чому часто сумнівної якості (Farago, 2015).

Подібну думку висловлює Юлія Манукян у 2020 р. Вона відзначає: «архітектура багатьох музейних будівель настільки, яскрава і «єгоцентрична», настільки «квестова», що вже не важливо, що там експонується». Журналістка вказує, що сучасні будівлі музеїв, спроектованих архітекторами світового рівня, є архітектурними атракціонами, чия амбіційність перевершує колекції, які їх наповнюють. Вона ж цитує вченого Чарльза Дженкса, який називає такі музеї новими храмами але вказує, що ті хочуть бути не так ієрархічним деревом, як різомою. Одночасно дослідниця помічає у музейній архітектурі і зміни в інший бік – коли музейне приміщення будують опираючись на концепцію колекції. І наводить приклади: музеї Баухауса в Веймарі і Дессау (Манукян, 2020).

Схожість Церкви і музею не обмежується лише приміщеннями. На те, що відвідування галерей у

деякій мірі є імітацією релігійних ритуалів, вказував вищезгадний Фараго (Farago, 2015). На його думку, деякі практики пов'язані з музеями, також можна пов'язати з релігією: екскурсія – це паломництво, особливі ікони і особливі експонати виставляються окремо від інших для зручності «поклоніння».

Базуючись на своєму особистому досвіді праці в музеї дозволимо собі опонувати окремим аспектам цих тверджень. Музеї окрім дидактично-менторської моделі поведінки можуть своєму «вірянину» чи то пак відвідувачу пропонувати схему поведінки з куди більшою свободою – вільне відвідування. У музеї той сам вирішує, що і скільки йому дивитися. Показовий і ще один момент: в силу особливостей історичного розвитку термін «екскурсія» частіше вживається на пострадянському просторі. У музеях «Західного світу» більш вживаним є не «екскурсія», а «group tour» (групові тури) або «family tour» (сімейні тури), відповідно паралель з подорожжю до святих місць втрачається.

Тут варто дати слово самим музейникам. Її визнані у професійному середовищі представники були досить однозначними. Вони, говорячи про призначення своїх інституцій, вдавалися до порівняння з Церквою як прикладом максимально протилежної за своєю суттю музею. При чому робили це як у 1970-х (Duncan, 1971), так і в 2020 р. (Бадьйор, 2020). Однак як було вказано у попередніх абзацах музейники як мінімум є не проти того, щоб архітектори створювали музейні приміщення за принципами і подобою храмів. Постає питання: наскільки таку двоїстість можна звести до вибіркової раціональності, а не суперечливої непослідовності?

Відповідь можна спробувати отримати звернувшись до статті Шанталь Муфф «Музей у контексті радикальної демократії». Дослідниця вважає, що у XXI ст. музеї стають інкорпорованими у постфордистську економіку для якої межа між мистецтвом і рекламою розмита і нечітка, бо дозволяє акцентуючи на однаковості і нівелюючи індивідуальність конструювати «ідентичність споживача». І тут дійсно Церкви близькими до музеїв (саме з точки зору сучасного капіталізму), бо також конструюють ідентичність, щоправда вірянину. На думку Шанталь Муфф, традиційні декілька функцій музею зводяться фактично до однієї: для них відводиться роль центрів розваг. Це зокрема проявляється у організації виставок-блокбастерів і продажу сувенірів (Муфф, 2016). Зіставляючи назву знакової статті Дункана Кameron і тези Шанталь Муфф – музей може й пере-

став бути храмом, але замість форуму став радше торгово-розважальним центром. Рішення проблеми особисто Шанталь бачить у необхідності музеям змінити принципи своєї діяльності. Вона наполягає, що ті мають не боятися у своєму просторі давати слово сторонам з різними, навіть конфронтуючими позиціями. У якості прикладу дослідниця наводить Музей сучасного мистецтва в Барселоні, що своїм завданням поставив забезпечення простору для дискусій і висловлення різних точок зору (Муфф, 2016).

Викладений матеріал дозволяє зробити проміжний висновок: порівняння музейниками своєї установи із Церквою є непослідовним. Воно носить як негативні, так і позитивні конотації – в залежності від того, який з аспектів музейної діяльності порівнювали.

Варто поглянути на співіснування понять «музей» і «Церква» зі сторони церковників. Очевидно, що повністю музейною діяльністю Церква займатися не зможе, та й потреби у тому немає. А ось окремими її складовими – цілком. Наприклад, у німецькомовному середовищі присутній ще поки не досить окреслений термін «Kulturkirche» (Культурна церква). Він означає, що будівлі Церкви в т. ч. церкви використовуються для організації і проведення в них заходів пов'язаних із мистецтвом і (чи) соціальною підтримкою (див. напр: Kulturkirche 2025; Kultur in Kirchen). Одна з протестантських церков м. Кельн наголошує, що є «культурним майданчиком, який пропонує нові аспекти концертів, заходів, читань, комедії та кабаре, кіно та мистецтва» (KulturkircheKöln). Для потенційних орендарів детально розписано всі особливості і переваги приміщення церкви аж до наявного світлового і звукового обладнання. Священнослужителі, які опікуються церквами такого типу, вказують різні причини зміни їх ролі. Одна з них є цілком прикладна – необхідність знайти застосування церквам, що стоять порожні, бо вірян для них просто немає. Проте одночасно називають причини зовсім іншого типу: двохтисячолітні історичні зв'язки Церкви і культури й необхідність пастирського служіння (Tomasetti, 2019).

Дзеркальний випадок перетворення церкви на музей було зафіксовано на американському континенті – в Канаді. Там Монреальський музей образотворчих мистецтв (Montreal Museum of Fine Arts) придбав будівлю не функціонуючої з 2004 р. Об'єднаної Церкви Ерскіна і Американських пресвітеріанців (Erskine and American United Church). Приміщення церкви було відреставровано і одночасно суттєво перебудовано: у ньому з'явилися концертний зал на 400 місць і експозиційні зали

музею. Результатом стало те, що за 1 рік число відвідувачів музею зросло на 36 % (Canadian Museum, 2012). Але в музейній структурі приміщення церкви отримало свою нову назву – пов'язану з іменами спонсорів музею, а не історією церкви.

Церква за потреби може вдало вдаватися і до такого «класичного» для музеїв виду діяльності як виставкова. При чому іноді робить це так, що музейники відчують привід для занепокоєння. Доказом тому є конфлікт, що стався у 2012 р. із куратором Кароліною Христов-Бакарджієвою (Carolyn Christov-Bakargiev). Вона висловила претензії до місцевої католицької громади в м. Кассель (Kassel), що та дозволила на своїй дзвіниці розмістити одну з скульптур Стефана Балкенгола (Stephan Balkenhol). Будучи художнім керівником виставки-блокбастера «Documenta», яка мала проходити у цьому ж місті Кароліна вважала, що глядач може почати помилково ототожнювати ці дві дуже різні мистецькі події (Farago, 2015). Насправді під поверхнею особистої суперечки митців фактично крилося зіткнення світоглядів. У інтерв'ю (Vahland, 2012) присвяченому виставці кураторка поставила під сумнів давній принцип, що мистецтво має бути для людей і створюватися людьми. На її думку, собаки можуть голосувати, а культурним продуктом помідора є його сік. Натомість Стефан Банкенгол тоді ж вказував, що «Мистецтво створюється людьми для людей», а доктор Бурхгард Пройслер (Burghard Preusler) з єпархії Фульди [куди входить м. Кассель – В. Б.] не приховував, що скульптора запросили розмістити його творчість у церкві і на дзвіниці саме за те, що він «ставить людську фігуру в центр своєї творчості та шукає балансу між реальністю та поезією» (Bildhauer Balkenhol, 2012). Власне відкривав виставку саме фульдський єпископ (Stephan Balkenhol, 2012).

У доведенні власної позиції опонентам з допомогою не свого церковного, а чужого світського автора єпархія навіть не зважала, що може стати об'єктом критики з боку окремих її прихожан. Прихожани з Касселя ремствували, що ще одна скульптура Банкенгола, розміщена вже безпосередньо у храмі – Адам і Єва – були без фігових листків (Ärger wegen, 2012). Ця історія опонує думці про Церкву як негнучку, неадаптивну і самоізолювану. Єпархія Фульди і не думала приховувати (Kunst Raum, 2012), що свої мистецькі проекти показує глядачеві тоді ж коли це робить масштабна і популярна виставка «Documenta». Питання є це гармонійним доповненням чи простою експлуатацією чужої популярності залишається відкритим.

Варто зазначити, що в рамках діяльності «культурних церков» їх власникам доводиться вдаватися до кроку, який у випадку звичайного існування Церкви є, напевне, неможливим – закривати їх. Так, Церковний комітет Бременської євангелічної церкви рекомендував Церковному конгресу закрити відділ Культурної Церкви з 31 грудня 2023 р. Причина – брак фінансування (Kirchenausschuss empfiehlt, 2023). Згадуючи публікацію Шанталь Муфф бачимо, що спроби поєднання умовно «Церковного» і «музейного» елементів в умовах ринкового середовища закінчуються не завжди добрим результатом. Проте вони видаються значно «меншим злом» на фоні іншої принципової схеми – диктату і нав'язування цих взаємовідносин державою.

Щоб переконатися у цьому варто від сьогодення звернутися до історії і розглянути конкретний приклад антирелігійної політики влади СРСР. Для цього було використано інформацію з джерел із державних і особистих архівів. У м. Острог Рівненської обл. в 1962 р. приміщення Богоявленського собору передали місцевому краєзнавчому музею (Приватний архів Бондарчука, Рішення №444, Арк. 1). Станом вже на 1964 р., за словами одного з музейників, у соборі «все залишилося як було» – вивезли лише речі з дорогоцінних металів (ЦДІАК. Ф. 1686. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 6). Більше того – остаточне право власності, а отже й відповідальність за будівлю, музей оформляти не поспішав аж поки на це прямо не вказала ревізія 1968р. (Приватний архів Бондарчука, Акт перевірки, Арк. 2, 3). Про виконання її зауважень директор музею Р. Ф. Руй повідомила листом, що датований ще пізніше – 1970 р. (Приватний архів Бондарчука, Лист директора Острозького, Арк. 1).

При цьому ще 1965 р. попередній директор цього музею – П. Андрухов їздив до Музею релігії і атеїзму в м. Ленінград оскільки щось подібне він хотів організувати у острозькому соборі й «ця ідея знайшла підтримку начальства» (ЦДІАК. Ф. 1686. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 9). Останнє підтверджують і фотографії зняті під час цього візиту (Книга надходжень Музею історії НаУОА КН-2326, 2346). На них поряд з директором стоїть заввідділом агітації і пропаганди Острозького райкому Г. Деркач, що також їздив до Ленінграду. Однак навіть підтримка місцевого керівництва не дала змоги втілити план по створенню музею в соборі в життя. Можливо тому, що тодішній державі було досить аби в храмі не молилися.

Можемо зробити ще один проміжний висновок, що окремі негативні ефекти перетворення культових будівель у культурні в «західному світі» є не

порівнюваними з тією штучністю, з якою влада СРСР, віддавала під відповідальність музейникам, храми. Глибоко символічно, що негативний відгук на це знайшов відображення навіть у поезії. Поет Юрій Клен один зі своїх віршів присвячених антирелігійній політиці СРСР так і назвав «Не храм, а вже «музей»... (мався на увазі Володимирський собор в м. Київ): «Не храм, а вже «музей»/Фанфарять там полотнища червоні:/ «Релігія – це давні забобони...» (Клен, 1957: 78-79). Гостроту вірша не приховала навіть наявність лапок обабіч слова «музей».

Те, що втручання держави у стосунки й діяльність музею і Церкви може негативно працювати «в обидва боки» демонструє сучасна росія. Там, у 2023 р., напевне саму відому російську ікону – «Трійцю» Андрія Рубльова забрали у музею «Державна Третьяковська галерея» і передали Російській Православній Церкві. Зробили це за особистим розпорядженням диктатора владіміра путіна. Протести музейників і окремих священників про те, що пам'ятка XV ст. потребує постійного нагляду і температурно-вологісного режиму, який у церкві навряд чи можливий до уваги не взяли (Russia's most famous icon, 2023).

Отже, якщо на умовному «Заході» Церква і музей, хочуть чи ні, під дією ринкової економіки, мусять співіснувати одна з одним у різних формах і з неоднаковими результатами, а в недемократичних СРСР і росії все, що їм робити визначала/ає держава, то в сучасній Україні доводиться спостерігати вже третій вектор стосунків цих двох інституцій. Він окреслився на поч. 1990-х рр. у вигляді низки постанов спрямованих на реституцію культових будівель і церковного майна. Спершу 5 квітня 1991 р., тобто ще за радянської України, Радою міністрів було прийнято відповідну постанову. Далі, у 1992 і 1996 рр., Президенти України Л. Кравчук і Л. Кучма почергово видали укази, що стосувалися «повернення релігійним організаціям культового майна». Згодом законодавчі акти подібного змісту було прийнято і в 1998 та 2002 рр. Воно дійсно було повернуто: 3,6 тис. храмів і понад 10 тис. предметів культу (Рибачук, Білоус, 2003: 84-85). Результати вийшли суперечливим. З одного боку конфлікти щодо приміщень між музеями і Церквою фіксуються поодинокі. Тут варто згадати відновлення богослужінь у Трапезному храмі Національного заповідника «Софія Київська» (Лугай, 2016). Частіше музей і Церква ладнають між собою попередньо домовляючись про використання храмів. Відтак у Кирилівській і Андріївській церквах тієї ж «Софії Київської» богослужіння проводять щовихідного і у свята, у

Софіївському соборі на великі церковні і державні свята, а у трапезному храмі до і після відкриття експозиції.

Значно гіршим результатом закінчилася передача культових предметів (ікони, скульптура, хоругви і т. п.). Від того, що їх повернули Церкві музейного значення вони не втратили. Але держава не в повній мірі забезпечила (слід нагадати, що більшість музеїв України – державної або комунальної форми власності) інструменти в т. ч. фінансові, якими б ті могли контролювати, а то й набувати (шляхом викупу) предмети культу у Церкви тим самим перетворюючи їхній статус з предметів музейного значення на музейні предмети. Тому культурно й історично цінні артефакти, що могли б стати окрасою державної частини Музейного фонду України (а то й потрапити до Державного реєстру національного культурного надбання України) були втрачені в т. ч. через недбалість й невігластво священників і парафіян. Ті могли просто не знати про термін «температурно-вологісний режим зберігання», могли, замовивши у церкву нові, старовинні ікони винести у непристосовані для зберігання приміщення. В окремих випадках церковні громади продавали ікони для приватних колекціонерів – перехід до ринкових відносин дав свої плоди. Такі речі також включені до Музейного фонду України але його недержавної частини.

Проте співіснування Церкви і музею в сучасній Україні має і менш конфліктні випадки, радше навпаки – з високою суспільною користю. Священники вертаються до музеїв по допомогу у реставрації предметів культу, окремі з них дарують для цих установ. Слід згадати і про низку особистих ініціатив священників по заснуванню музеїв (Бенцал, 2020; Дмитрів, 2023; Івашин, 2012; Павлюк, 2018;). В окремих випадках вони реалізуються безпосередньо у їх церквах (Шпулак, 2021).

Висновки. Церква і музей декларують для себе загалом різні цілі діяльності і послуговуються у їх втіленні різними, часом навіть протилежними, принципами. Однак обидві інституції у першу чергу працюють з людьми, що є також громадянами держав, які можуть мати різні режими влади, а ще зазнають низки інших впливів. Через це в своїй діяльності Церква і музей починають частково переймати досвід і практики одне одного. Відповідно і обидві ці інституції починають порівнювати одна з одною. Загалом поганого у цьому нічого не має, бо навіть окремі конфліктні моменти у співіснуванні й зближенні Церкви і музею так чи інакше спонукають суспільний розвиток. Але обидві свою діяльність мусять узгоджувати з державами на території, яких і у правовому полі чийх вони існують. І надмірна або недостатня регуляція й втручання держав у цю діяльність може стати проблемою. При чому проблемою як для Церкви і музею порізно, так і для їх співіснування загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акт перевірки збереженості матеріальних цінностей бувшого Острозького Богоявленського собору, переданих краєзнавчому музею. (10 липня 1968). Приватний архів Бондарчука Олександра, Острог, Україна. 3 арк.
2. Бенцал І. У Шушківцях на Тернопільщині парафіяни облаштовують музей-трапезну. *Суспільне Тернопіль*. 13.03.2020. URL: <https://suspilne.media/ternopil/19388-u-suskivciah-na-ternopilsini-parafiani-oblastovuut-muzej-trapeznul> (дата звернення: 21.04.2024 р.).
3. Бадійор Д. Барбара Кіршенблатт-Джимблетт: «Музей XXI століття – це форум, а не храм». *LB.ua*. URL: https://lb.ua/culture/2020/07/14/461831_barbara_kirshenblattdzhimblett.html (дата звернення: 06.06.2025).
4. Дмитрів І. У передгір'ї Карпат священник створив музей старожитностей Бойківщини. *Українське слово*. 2023. 30 черв. 2023 р. URL: <https://shorturl.at/kUuxc> (дата звернення: 12.03.2024).
5. Івашин Я. На Прикарпатті діє єдиний музей, що розташований у резиденції священника. *Firtka. Агенція новин*. URL: <https://firtka.if.ua/blog/view/na-prikarpatti-die-ediniy-muzej-so-roztasovaniy-u-rezidencii-svasenika29189> (дата звернення: 12.03.2024).
6. Клен Ю. Не храм, а вже «музей»... *Твори*. Т. 2. Торонто: Фондація імені Юрія Клена, 1957. С. 78-79.
7. Книга надходжень Музею історії НаУОА, КН-2326, 2346.
8. Лист директора Острозького краєзнавчого музею Р. Руй до начальника Обласного управління культури М. Піщаного. (24 травня 1970). Приватний архів Бондарчука Олександра, Острог, Україна.
9. Лист О. Фрідріха до В. Леонтовича. (1965, 08 червня). *ЦДІАК України* (Центр. держ. іст. архів України). Ф. 1686. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 6.
10. Лугай О. Церква і музей: чи можлива співпраця? *Релігія в Україні: міркуй разом із нами*. 23.02.2016. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/31990-cerkva-i-muzej-chi-mozhliva-spivprasya.html (Дата звернення: 06.06.2025).
11. Манукян Ю. Музей XXI століття: небезпечне візіонерство? *Про|стір*. 09.09.2020. URL: <https://www.prostranstvo.media/uk/muzej-xxi-stolittya-nebezpechne-vizionerstvo-ru/> (дата звернення: 13.03.2025).
12. Муфф Шанталь Музей у контексті радикальної демократії. *Політична критика: видання на перетині політики, науки та культури*. [перекл. Лугай О. і Ломоносова Т.]. URL: <https://politkrytyka.org/2016/04/14/muzej-u-konteksti-radikalnoyi-demokratiyi/> (дата звернення: 29.04.2024 р.).

13. Павлюк О. Музей АТО у сільській школі створив священник. *Вісник+К*. URL : <https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/regions/volyn/33010/> (дата звернення: 21.04.2024).
14. Рибачук М., Білоус О. Проблема реституції церковного майна. *Політичний менеджмент*. 2003. №3. С. 82-91.
15. Рішення №444 виконкому Острозької районної Ради депутатів трудящих. (09 листопада 1962). Приватний архів Бондарчука Олександра, Острог, Україна.
16. Руденко С. Б. Музей в Україні: актуальний стан і перспективи інституційного розвитку (на основі досвіду церкви). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. №1. С. 92-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2018_1_20 (дата звернення: 07.06.2025).
17. Тарасенко Віталій Церква і музей: два місяця такі подібні між собою і водночас різні (4 історії такі близькі і такі різні). *Духовні роздуми допомога у пізнанні Бога та мудрості життя*. 16.09.2009. URL: <https://www.rozdum.org.ua/?p=528> (дата звернення: 06.06.2025).
18. Шпулак Н. «Хотів показати, що таке війна»: священник з Хмельницького відкрив музей АТО/ООС у храмі. *Суспільне новини*. URL: <https://susplne.media/103332-hotiv-pokazati-so-take-vijna-svasenik-z-hmelnickogo-vidkriv-muzej-ato-u-hrami/> (дата звернення: 12.03.2024).
19. Arantes P. From the Museum-Temple to the Museum-Interface: A Case Study of the Virtual Museum Paço Das Artes. In: Marcus, A., Wang, W. (eds) *Design, User Experience, and Usability. Application Domains. HCI 2019. Lecture Notes in Computer Science*, Vol 11585. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-23538-3_14
20. Ärger wegen Nacktheit: Wieder Diskussion um Kunst in St. Elisabeth. *HNA*. 17.05.2012. URL: <https://www.hna.de/kassel/aerger-wegen-nacktheit-wieder-diskussion-kunst-elisabeth-2321569.html> (date of access: 06.06.2025).
21. Bildhauer Balkenhol wirft documenta-Chefin «Allmachtsgefuehle vor». *HNA*. 01.06.2012. URL: <https://www.hna.de/kultur/documenta/bildhauer-wirft-documenta-chefin-allmachtsgefuehle-2340824.html> (Date of access: 06.06.2025).
22. Canadian Museum in a Church / Provencher_Roy. *ArchDaily*. 09.11.2012. URL: <https://www.archdaily.com/291619/canadian-museum-in-a-church-provencher-roy-associates-architectes> (date of access: 13.03.2025).
23. Duncan F. Cameron The museum, a temple or the forum. *El museo transformador*. URL: <https://www.elmuseotransformador.org/wp-content/uploads/2021/06/The-Museum-A-Temple-or-the-forum.pdf> (date of access: 06.06.2025).
24. Farago J. Why museums are the new churches. *BBC.com*. 16 July 2015. URL: <https://www.bbc.com/culture/article/20150716-why-museums-are-the-new-churches> (date of access: 06.06.2025).
25. Hilles J. The church is a hospital for sinners not a museum for saints. *Biblical Christian Worldview Media Missionaries*. 26.08.2024. URL: <https://www.bcworldview.org/the-church-is-a-hospital-for-sinners-not-a-museum-for-saints/> (date of access: 07.06.2025).
26. Kirchengausschuss empfiehlt Aufgabe der Kulturkirche. *Bremische Evaangelische Kirche*. 05.05.2023. URL: <http://www.kirche-bremen.de/aktuelles/presse-service/nachrichten-details/kirchengausschuss-empfoehlt-aufgabe-der-kulturkirche/> (date of access: 13.03.2025).
27. Kultur in Kirchen URL: <https://kulturkirchen.com/> (Date of access: 06.06.2025).
28. KulturkircheKöln URL: https://www.kulturkirche-koeln.de/cont_2.lang_en.home.php (date of access: 06.06.2025).
29. KulturKirche2025 – Die Kirchen in der Kulturhauptstadtregion Chemnitz 2025. URL: <https://kulturkirche2025.de/> (date of access: 06.06.2025).
30. Kunst Raum Kirche. 30.05.2012 URL: https://www.kunstraumkirche.de/kunstraumkirche/2012-07-02_fuehere-docKIK-kunstprojekte.php (date of access: 06.06.2025).
31. Moctezuma E. «Reaching Beyond the Site: The Great Temple Museum in Mexico City». *Museum International*. 1998. 50 (2): 40–43. doi:10.1111/1468-0033.00147.
32. O'Doherty B. Inside the white cube: the ideology of the gallery space. Santa Monica : Lapis Pr, 1986. 91 p. URL: https://monoskop.org/images/2/29/ODoherty_Brian_Inside_the_White_Cube_The_Ideology_of_the_Gallery_Space_1986.pdf
33. Russia's most famous icon handed over from museum to church despite protests. *APNews*. 04.06.2023. URL: <https://apnews.com/article/russia-trinity-icon-rublev-moscow-cathedral-c78adcee0c929208013c9936f9969291> (date of access: 14.06.2025).
34. Stephan Balkenhol in Sankt Elisabeth Kassel. *Katolische Kirche Bistum Fulda*. 30.05.2012. URL: https://www.bistum-fulda.de/bistum_fulda/kunst_musik/kunst/ausstellungen/balkenhol/bpd_20120530_01_Stephan_Balkenhol_in_Sankt_Elisabeth_Kassel.php (date of access: 06.06.2025).
35. Tomasetti B. «Eine von möglichen Antworten auf die Sehnsucht der Menschen». *Domradio.de*. 29.08.2019. URL: <https://www.domradio.de/artikel/eine-von-moeglichen-antworten-auf-die-sehnsucht-der-menschen-was-ist-eigentlich-eine> (date of access: 06.06.2025).
36. Vahland K. Über die politische Intention der Erdbeere. *Süddeutsche.de*. 08.06.2012. URL: <https://www.sueddeutsche.de/kultur/documenta-leiterin-carolyn-christov-bakargiev-ueber-die-politische-intention-der-erdbeere-1.1370514> (date of access: 06.06.2025).

REFERENCES

1. Akt perevirky zberezhenosti materialnykh tsinnostei buvshoho Ostrozkooho Bohoiavlenskoho soboru, peredanykh kraieznavchomu muzeiu [Act of inspection of the preservation of the material assets of the former Ostroh Epiphany Cathedral, transferred to the local history museum]. (1968, Lypen 10), (3 ark), Pryvatnyi arkhiv Bondarchuka Oleksandra, Ostroh, Ukraina. [in Ukrainian].
2. Bentsal I. (2020) U Shushkivtsiakh na Ternopilshchyni parafiiany oblashtovuiut muzei-trapeznu [In Shushkivtsi, Ternopil oblast, parishioners are setting up a refectory museum.]. *Suspilne Ternopil*. URL: <https://susplne.media/ternopil/19388-u-suskivcah-na-ternopilsini-parafiani-oblastovuut-muzej-trapeznu/> (data zvernennia: 21.04.2024 r.) [in Ukrainian].

3. Badior D. (2020) Barbara Kirshenblatt-Dzhymblett: «Muzei XXI stolittia - tse forum, a ne khram» [«A museum of the 21st century is a forum, not a temple»]. LB.ua. URL: https://lb.ua/culture/2020/07/14/461831_barbara_kirshenblattdzhimblett.html (data zvernennia: 06.06.2025) [in Ukrainian].
4. Dmytriv I. (2023) U peredhiri Karpat sviashchenyk stvoryv muzei starozhytnosti Boikivshchyny [In the foothills of the Carpathians the priest created a museum of the Boykivshchyna region antiquities.]. Ukrainske slovo. URL : <https://shorturl.at/kUuxc> (data zvernennia: 12.03.2024) [in Ukrainian].
5. Ivashyn Ya. (2012) Na Prykarpatti diie yedyni muzei, shcho roztashovanyi u rezydentsii sviashchenyka [The only museum in Prykarpattia is located in a priest's residence]. Firtka. Ahentsiia novyn. URL: <https://firtka.if.ua/blog/view/na-prikarpatti-die-ediniy-muzej-so-roztasovaniy-u-rezidencii-svasenika29189> (data zvernennia: 12.03.2024) [in Ukrainian].
6. Klen Yu. (1957) Ne khram, a vzhe «muzei»... [Not a temple, but a «museum»...] Tvory. T. 2. Toronto : Fundatsiia imeny Yurii Klena, S. 78-79 [in Ukrainian].
7. Knyha nadkhodzhen Muzeiu istorii Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [The Accession register of the Museum of History of the National University of Ostroh Academy], Inventory numbers KN-2326, 2346 [in Ukrainian].
8. *Lyst dyrektora Ostrozkoho kraieznavchoho muzeiu R. Rui do nachalnyka Oblasnoho upravlinnia kultury M. Pishchanoho* [Letter from the Director of the Ostroh local history museum R. Rui to the head of the Regional department of culture M. Pishchanyi]. (1970, 24 travnia). Pryvatnyi arkhiv Bondarchuka Oleksandra, Ostroh, Ukraina. [in Ukrainian].
9. *Lyst O. Fridrikha do V. Leontovycha* [Letter of O. Friedrich to V. Leontovych]. (1965, 22 chervnia). F. 1686. (Op. 1, Spr. 257, Ark. 9 zv.), Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Kyiv, Ukraina. <https://archium.cdiak.archives.gov.ua/files/3187/> [in russian].
10. Luhai O. (2016) Tserkva i muzei: chy mozhlyva spivpratsia? [Church and museum: is cooperation possible?] Relihiia v Ukraini: mirkui razom iz namy. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/31990-cerkva-i-muzej-chi-mozhliva-spivpratsia.html (data zvernennia: 06.06.2025) [in Ukrainian].
11. Manukian Yu. (2020) Muzei XXI stolittia: nebezpechne vizionerstvo? [The Museum of the Twenty-First Century: Dangerous Visionaryism?] Pro|stir. URL: <https://www.prostranstvo.media/uk/muzej-xxi-stolittya-nebezpechne-vizionerstvo-ru/> (data zvernennia: 13.03.2025).
12. Muff Shantal (2016) Muzei u konteksti radykalnoi demokratii [A museum in the context of radical democracy]. Politychna krytyka: vydannia na peretyni polityky, nauky ta kultury. [perekl. Luhai O. i Lomonosova T.]. URL: [https://politikrytyka.org/2016/04/14/muzej-u-konteksti-radikalnoyi-demokratyi/\(datazvernennia:29.04.2024r.\)](https://politikrytyka.org/2016/04/14/muzej-u-konteksti-radikalnoyi-demokratyi/(datazvernennia:29.04.2024r.)) [in Ukrainian].
13. Pavliuk O. (2018) Muzei ATO u silskii shkoli stvoryv sviashchennyk [An ATO museum in a village school was created by a priest]. Visnyk+K. URL: <https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/regions/volyn/33010/> (data zvernennia: 21.04.2024) [in Ukrainian].
14. Rybachuk M., Bilous O. (2003) Problema restytutsii tserkovnoho maina. *Politychnyi menedzhment*. №3. S. 82-91. [in Ukrainian].
15. *Rishennia № 444 vykonkomu Ostrozkoi raionnoi Rady deputativ trudiashchykh* [Decision No. 444 of the Executive Committee of the Ostroh District Council of Workers' Deputies]. (1962, lystopada 9). Pryvatnyi arkhiv Bondarchuka Oleksandra, Ostroh, Ukraina. [in Ukrainian].
16. Rudenko S. B. (2018) Muzei v Ukraini: aktualnyi stan i perspektyvy instytutuinoho rozvytku (na osnovi dosvidu tserkvy) [Museums in Ukraine: current state and prospects for institutional development (based on the experience of the church)]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. №1. S. 92-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkm_2018_1_20 (data zvernennia: 07.06.2025) [in Ukrainian].
17. Tarasenko V. (2009) Tserkva i muzei: dva mistsia taki podobni mizh soboiu i vodnochas rizni (4 istorii taki blyzki i taki rizni) [The church and the museum: two places so similar and yet different (4 stories so close and so different).]. Dukhovni rozdumy dopomoha u piznanni Boha ta mudrosti zhyttia. URL: <https://www.rozdum.org.ua/?p=528> (data zvernennia: 06.06.2025) [in Ukrainian].
18. Shpulak N. (2021) «Khotiv pokazaty, shcho take viina»: sviashchenyk z Khmelnytskoho vidkryv muzei ATO/OOS u khrami [«I wanted to show what war is like»: a priest from Khmelnytskyi opened an ATO/JFO museum in a church]. Suspilne novyny. URL: <https://suspilne.media/103332-hotiv-pokazati-so-take-vijna-svasenik-z-hmelnickogo-vidkriv-muzej-ato-u-hrami/> (data zvernennia: 12.03.2024) [in Ukrainian].
19. Arantes P. (2019) From the Museum-Temple to the Museum-Interface: A Case Study of the Virtual Museum Paço Das Artes. In: Marcus, A., Wang, W. (eds) Design, User Experience, and Usability. Application Domains. HCI 2019. Lecture Notes in Computer Science, Vol 11585. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-23538-3_14
20. Ärger wegen Nacktheit: Wieder Diskussion um Kunst in St. Elisabeth [Trouble over nudity: Discussion about art in St Elisabeth again] (2012). HNA. URL: <https://www.hna.de/kassel/aerger-wegen-nacktheit-wieder-diskussion-kunst-elisabeth-2321569.html> (date of access: 06.06.2025) [in German].
21. Bildhauer Balkenhol wirft documenta-Chefin «Allmachtsgefühle vor» [Sculptor Balkenhol accuses Documenta director of «feelings of omnipotence»] (2012). HNA. URL: <https://www.hna.de/kultur/documenta/bildhauer-wirft-documenta-chefin-allmachtsgefuehle-2340824.html> (date of access: 06.06.2025) [in German].
22. Canadian Museum in a Church / Provencher_Roy (2012). *ArchDaily*. URL: <https://www.archdaily.com/291619/canadian-museum-in-a-church-provencher-roy-associates-architectes> (date of access: 13.03.2025)
23. Duncan F. (1971) Cameron The museum, a temple or the forum. *El museo transformador*. URL: <https://www.elmuseotransformador.org/wp-content/uploads/2021/06/The-Museum-A-Temple-or-the-forum.pdf> (date of access: 06.06.2025)

24. Farago J. (2015) Why museums are the new churches. *BBC.com*. URL: <https://www.bbc.com/culture/article/20150716-why-museums-are-the-new-churches> (date of access: 06.06.2025)
25. Hilles J. (2024) The church is a hospital for sinners not a museum for saints. *Biblical Christian Worldview Media Missionaries*. URL: <https://www.bcworldview.org/the-church-is-a-hospital-for-sinners-not-a-museum-for-saints/> (date of access: 07.06.2025)
26. Kirchenausschuss empfiehlt Aufgabe der Kulturkirche [Church committee recommends abandoning the cultural church]. (2023) *Bremische Evangelische Kirche*. URL: <https://www.kirche-bremen.de/aktuelles/presse-service/nachrichten-details/kirchenausschuss-empfoehlt-aufgabe-der-kulturkirche/> (date of access: 13.03.2025) [in German].
27. Kultur in Kirchen [Culture in churches] URL: <https://kulturkirchen.com/> (date of access: 06.06.2025) [in German].
28. KulturkircheKöln [Culture ChurchCologne] URL: https://www.kulturkirche-koeln.de/cont_2.lang_en.home.php (date of access: 06.06.2025) [in German].
29. KulturKirche2025 – Die Kirchen in der Kulturhauptstadtregion Chemnitz 2025. [KulturKirche2025 – The churches in the Capital of Culture Region Chemnitz 2025] URL: <https://kulturkirche2025.de/> (date of access: 06.06.2025) [in German].
30. Kunst Raum Kirche. [Art Space Church] (2012) URL: https://www.kunstraumkirche.de/kunstraumkirche/2012-07-02_fruehere-docKIK-kunstprojekte.php (date of access: 06.06.2025) [in German].
31. Moctezuma, E. (1998) «Reaching Beyond the Site: The Great Temple Museum in Mexico City». *Museum International* 50 (2): 40–43. doi:10.1111/1468-0033.00147
32. O'Doherty B. Inside the white cube: the ideology of the gallery space. Santa Monica : Lapis Pr, 1986. 91 p. URL: https://monoskop.org/images/2/29/ODoherty_Brian_Inside_the_White_Cube_The_Ideology_of_the_Gallery_Space_1986.pdf
33. Russia's most famous icon handed over from museum to church despite protests. *AP News*. (2023) URL: <https://apnews.com/article/russia-trinity-icon-rublev-moscow-cathedral-c78adcee0c929208013c9936f9969291>
34. Stephan Balkenhol in Sankt Elisabeth Kassel. [Stephan Balkenhol in Sankt Elisabeth Kassel] *Katolische Kirche Bistum Fulda*. (2012) URL: https://www.bistum-fulda.de/bistum_fulda/kunst_musik/kunst/ausstellungen/balkenhol/bpd_20120530_01_Stephan_Balkenhol_in_Sankt_Elisabeth_Kassel.php (date of access: 06.06.2025) [in German].
35. Tomasetti B. (2019) «Eine von möglichen Antworten auf die Sehnsucht der Menschen». [«One of the possible answers to people's longing»] *Domradio.de*. URL: <https://www.domradio.de/artikel/eine-von-moeglichen-antworten-auf-die-sehnsucht-der-menschen-was-ist-eigentlich-eine> (date of access: 06.06.2025) [in German].
36. Vahland K. (2012) Über die politische Intention der Erdbeere. [On the political intention of the strawberry] *Süddeutsche.de*. URL: <https://www.sueddeutsche.de/kultur/documenta-leiterin-carolyn-christov-bakargiev-ueber-die-politische-intention-der-erdbeere-1.1370514> (date of access: 06.06.2025) [in German].